

ALISHER NAVOI SHE'RIYATIDA FOLKLOR AN'ANALAR

Quchqorova Shahodat Ro'ziyevna

O'zbek tili va adabiyoti rus tili va ingliz tili ,

kafedrasi o'qituvchisi [Tel: +99890 7443734](tel:+998907443734)

Email: quchqorova.shahodat@bsmi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola Sharq mumtoz adabiyotida insonlarni tarbiyaga, odob-axloqqa chorlovchi g'oyalar asosidagi asarlar yaratiladi. Bu kabi asarlar xalq og'zaki ijod namunalarini o'zida mujassam etgani bilan o'ziga xos xususiyatga ega bo'ldi. Davrning mashhur ijodkorlaridan biri Alisher Navoiyning adabiy merosi hozirgi kunga qadar turli nuqtai nazarlarda, turli darajalarda talqin qilinib kelindi. Shoir aksariyat asarlarida hamma uchun ma'lum bo'lgan xalqona ohanglardan foydalandi. Shuningdek, asarlarining asl mazmun mohiyat insonlarni komillikka chorlash bo'lganligi uchun ham katta e'tiborga molikdir.

Kalit so'zlar: *obi hayot, maqol, g'oya, asar, an'ana, badiiyat, mushtaraklik, ruhiy holat.*

Annotation: *This article is based on the ideas of the classical literature of the East, which call people to education and morality. Such works have their own character, as they contain examples of folklore. The literary heritage of Alisher Navoi, one of the most famous artists of the time, has been interpreted from different points of view. In most of his works, the poet used well-known folk melodies. It is also of great importance because the essence of his works is to call people to perfection.*

Keywords: *water life, proverb, idea, work, tradition, art, commonality, mood.*

Insonlarning qalbiga kirib borish, ruhiyatiga ijobiy ta'sir qilish, ya'ni ta'bini kamolga yetkazish badiiy adabiyotning asosiy maqsadidir. Badiiy adabiyotning hoh og'zaki, hoh yozma turi bo'lsin inson dunyoqarashining shakllanishi uchun xizmat qiladi. Insoniyat tamadduni bayoti bo'lgan og'zaki adabiyot unsurlaridan yozma adabiyotning bahramandligi badiiyatni xalq qalbiga joylash va inson kamoloti yo'liga qaratilga mumtoz an'analardan biridir. Ulug' mutafakkir Alisher Navoiy ijodida ham qadimgi mifologiya va afsonalar chuqur iz qoldirgan. Alisher Navoiy mif va afsonalar bilan turli manbalar orqali tanishgan edi. Bu manbalar tarix kitoblari, ilmiy asarlar, badiiy adabiyot, diniy kitoblar va boshqalardan iboratdir. Alisher Navoiy mif va afsonalar bilan bevosita tanish bo'lishida ayniqsa, "Shohnoma" asari alohida o'rin tutadi. Chunki "Shohnoma" asarining yaratilish manbalari asosini xalq mifologiyasi, xalq og'zaki ijodi tashkil qiladi.

Alisher Navoiy asarlarida ko'pincha payg'ambarlar timsoli tasviri talaygina. Buni Iso, Xizir timsoli misolida ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa "Xamsa" dostonlarida eng ko'p uchraydigan payg'ambarlardan biri Xizir payg'ambardir. Xizir bilan bog'liq tiriklik suvi haqidagi baytlar anchagina. Ko'pgina manbalarda Xizir payg'ambar, ba'zi o'rinlarda avliyo, ba'zan esa mifologik obraz tarzida talqin etiladi. Bizningcha, Xizir ega bo'lgan "obi hayot", "tiriklik bulog'i" tushunchalari mifologik tasavvurlar bilan bog'liq. Hayot suvi, "obi hayot", uning zulmat olamida ekanligi, bu suvni Xizir, Ilyos va Iskandar izlagani haqidagi tafsilotlar manbalarda qayd etilgan. Obi hayot haqida N. Komilov shunday yozadi: "Hayvon suvi deb go'yo odamzod ichganda abadiy umr topadigan afsonaviy yer osti mamlakatining chashmasini ataganlar. Tasavvufda u ishq-muhabbat bulog'i, haqiqat nurining manbaini anglatadi". "Sab'ayi sayyor" asaridagi Xizir talqiniga nazar tashlasak unda shunday bayt bor:

*Qora shol ichra o'ylakim, zulmot,
Xizirdek no'sh qildi obi hayot. [1]*

Bu hikoyatda Hindiston shohi Jasratxonning o'g'li Farrux sarguzashtlari haqida. Farruxning tushida parimonand qizni ko'rib sevib qolishi, uni izlab Quds, Halab shaharlariga borishi, Halabda Axiy ismli badavlat mehmondo'st, sahiy kishi bilan uchrashishi, ishq iztiroblarini gapirib berishi, sevib qolgani Axiyning xotini ekanligi, Axiy xotinini taloq qilib, Farruxga nikohlab berishi, keyinchalik Farrux voqealardan xabardor bo'lib, u bilan aka-singil tutunishi voqealari yaxshilik bilan yakun topishi tasvirlanadi. Yuqoridagi misralarda Axiyning o'z xotini bilan qayta topishishi, go'yo Xizir obi hayotni topganiga qiyoslanmoqda. Qora shol – zulmat ifodasi. Chunki Farrux ham, Axiy ham qiyin holatda qolganda qora sholga o'ranib, g'ariblar makonidan qaror topishadi, bir – birilarini shu holatda uchratishadi. Obi hayot–sevimli yor. Axiy uzoq ayriliqdan so'ng topgan xotini–Gulchehrasi. Demak, zulmat, Xizir,obi hayot,qora shol, Axiy va uning yori tarzida qiyoslangan.

Navoiyning badiiy mahorati naqadar yuksakligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz. Asarda Xizir obrazi bilan aloqador mavzular ko'p. Shoir Bahromning ruhiy holatini tun zulmatiga o'xshatgan va ana shu qorong'ulik o'z bag'rida obi hayot chashmasini jo etgan zulmatdan ko'ra dahshatliroq ekanligi tasvirlangan. Bundan shoirning talmeh san'atini qanchalik mahorat bilan foydalanganligini ko'rishimiz mumkin:

*Bari olam yuzin tutib zulmat,
Lek mumkin yo`q anda obi hayot.
Ming Xizir anda gar makon aylab,
Borisig`a haloki jon aylab.
Bo`lubon charx javfi qiyir andud,
Elga aylab nafas yo`lin masdud .*

*Dam yo`li chun tutuldi qiyir ila pok,
Ne ajab anda Xizr bo`lsa halok.
Balki zulmat emas edi ul tun,
Hajr o`tidin tutub jahonni tutun. [2]*

Bu dostondan parchada shoir: “Barcha olamning yuzini zulmat qoplaganiligi sababli obi hayot yo`q edi, agar u o`z nafasini yubormasa, mingta Xizr makon qilsa ham, o`z jonini qurbon qilsa ham, dunyo jabr chekardi. Nafasi tutilganligi sababli Xizr xalok bo`lishi mumkinmi. Balki u tunda zulmat emas hajr sababli o`t chiqib jahonni tutun qoplagandir. “Bu o`rinda yer ostida, zulmat dunyosida joylashgan deb tasavvur qilinadigan hayot suvi chashmasi va uni izlab Xizrning quyi olamga safar qilishi to`g`risidagi mifologik afsonaning badiiy talqinini ko`rib turibmiz. Xalq qarashlariga ko`ra, Xizr abadiy barhayotlikka erishgan mifologik personaj. Uning hech qachon o`lmasligi, ya`ni barhayotligiga sabab bo`lgan narsa yer qa`rida oqib turgan tiriklik suvi “obi hayot “(uni “ obi hayvon “ deb ham ataydilar) ni topib ichganligidir.

Xalq maqollari Alisher Navoiy uchun ma`no va ifoda maktabi bo`lgan deyish mumkin. Ulardagi ixchamlik, soddalik zamiridagi mazmun ko`lami, qatrada olamni jamlash xususiyati ulug` shoirni, albatta, ilhomlashtirgan va bu ilhom samarasi ayniqsa “Mahbub ul- qulub” asarida yorqin ko`ringan. Navoiy asarlarida maqollardan foydalanish bilan birga o`zi ham chuqur mazmunli shohbayt va shohmisralar ijod qilgan. Shoirning “Tilga ixtiyorsiz, elga e`tiborsiz“, “Chin so`z mo`tabar, yaxshi so`z- muxtasar” kabi hikmatli so`zlari hozirga kelib xalq tilida maqolga aylangan. Alisher Navoiy asarlarida asosan pand – nasihat, o`git, hikmat, tanbeh so`zlar ko`p uchraydi. Ammo shoir “ Mahbub ul- qulub” da tanbeh kalimasiga alohida e`tibor qaratadi. Shoir bu kabi tanbehlarda asosan til odobi, tilni tiyish foydalari haqida aytib o`tadi. Asarda keltirilgan tanbehda: “ Yamon mullik andoqkim, el ko`ngliga jarohat yetkurur, o`z boshiga ofat yetkurur”, -deb aytib o`tgan. Bu xalq orasida: Til yomoni boshga sirtmoq solar, Til uzuni bosh yeydi, kabi izohlanadi. Mutafakkir shoirning maqollardan ta`sirlanishi hamda ulug` shoir hikmatlarining maqolga ko`chishini tadqiq etish bevosita xalq og`zaki ijodiga ta`sir etish tamoyillarini nazariy jihatdan hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Alisher Navoiy deyarli barcha asarlarida-she`riyat va epik ijodida xalq hikmatlarining qo`llanishi badiiy nafosat darajasiga ko`tarilgan.

Yetti jon og`zimakim chiqmas uyidin ul hur:

“Chiqmag`on jonga umid “- Ushbu masaldur mashhur. [3]

Shoir bu baytda: “Jonim og`zimga kelsa ham u hur(pari) chiqmaydi, shunday bo`lsada ”chiqmagan jondan umid“, -deb shoir yoridan umid uzmaydi.“ Chiqmagan jondan umid” degan xalq hikmati hozir ham xalq orasida keng foydalaniladi. Ushbu maqol lirik qahramonning ruhiy dunyosini yaxshiroq tasvirlashda juda qo`l kelgan.

Maqolning shakli saqlangan holda baytning har bir misrasida qo'llanishi juda kam tarqalgandir. Buni quidagi g'azalda ko'rishimiz mumkin:

*Olam ahli bilingizkim: "Ish emas dushmanlig",
Yor o'lung bir-biringizg'aki: "Erur yorlig' ish".
Erdin desa qozib chiqoray: "Yer erur qotiq",-
Ko'k konidin desaki olay: "Ko'k yiroq erur". [4]*

Bu g'azal shoirning olam ahliga murojaati bilan boshlanadi, ya'ni: "Olam ahli shuni bilingki, dushmanlik bu ish emas, balki, bir –biringiz uchun yor-birodar bo'ling". Bu baytda shoir asrlar qa'ridan kelajakka yuzlanib, turli-tuman xatarlar va tahdidlarni oldindan ko'ra olgan, insoniyatni to'g'ri yo'lga solishga intilgan bu buyuk mutafakkirning asarlarini o'qisak, bugungi murakkab muammolar yechimiga yo'l topgandek bo'lamiz. Bu kabi mavzular hozir ham juda dolzarb. Ikkinchi baytda esa shoir "Osmon yiroq, yer qattiq" maqolidan foydalangan. Ya'ni: yer qanchalik qattiq bo'lmasin, osmon qanchalik uzoq bo'lmasin baribir yor- birodar bo'lish kabi g'oyani ilgari surilgan. Bu g'azalda "Ish emas dushmanlig, yorlig' ish", "yer qattiq, ko'k (osmon) yiroq" maqollari shaklini saqlagan holda berilgan.

Navoiy she'riyatida maqol yoki matalning mazmuni she'r vazni talablariga ko'ra baytga singdirib yuboriladi, natijada ma'lum bir maqol, matal mazmuni zaminida yangicha shaklda ifodalangan hikmatli so'z yuzaga keladi. Shuning uchun ham matnda xalq maqoli keltirilayotgani yaqqol sezilib turadi. Maqol mazmunidan foydalanib yangidan ijod qilingan hikmatli so'zlar Alisher Navoiyda tez-tez uchraydi:

*Zumurrad qadri bor oz ersa, lekin
Xush ermas behadu poyon zumurrad.
Yuqar yomonlig' angakim, kirar yomon el aro,
Ko'mur aro ilik urg'on ilur ilgini qaro. [5]*

Bu g'azalda: "Agar zumrad toshi oz bo'lsa, qadri bo'ladi. Lekin zumradlar behad-cheksiz bo'lsa qadri bo'lmaydi". Ya'ni, insonlarning bir – biriga bo'lgan mehri me'yorida bo'lsa, qadri bo'ladi, ko'payib ketsa yoki haddan oshib ketsa odamlar orasida qadrsiz bo'lishi mumkinligi nazarda tutilgan. Bu baytda insonlarga xos yaxshi hislatlar zumradga qiyoslangan. Keyingi baytda: "Agar el orasiga

yomon odam bo'lsa, uning yomonligi elga ham yuqadi, xuddi, qo'lni ko'mirga tekkizganimizda qo'limiz qora bo'lganidek. "Xalqimizda: "Qozonga yaqinlashsa, qorasi yuqadi, baloga yaqinlashsa, balosi yuqadi",-degan maqol mavjud. Bu baytda birinchi misrasining izohi sifatida ikkinchi misrada maqol qo'llangan. Navoiyning bu kabi g'azallarida irsoli masal yoki tamsil kabi badiiy san'atlar asosan paralellizm usuli bilan birgalikda qo'llanadi. Shoir o'zi ifodalamoqchi bo'lgan fikrni dalillash uchun maqollardan foydalangan.

Navoiy she`riyatida xalq og`zaki ijod namunalari keng foydalanilishining asosiy sababi shoir doim xalq bilan hamnafas bo`lgan, uning dardi bilan yashagan va bu asarlarining ta`sirchanligini oshirgandir. Shoir xoh payg`ambarlar haqida so`z yuritsin, xoh oddiy iboralarni she`rlarida qo`llasin birdek betakrordir. Navoiy she`riyatini tushunish juda murakkabdir. Ul zotni anglash o`zlikni anglash bilan barobardir. Shoirning shunday misralari mavjud:

*Odamiy ersang, demagin odamiy,
Onikim, yo`q xalq g`amidin g`ami.[6]*

Agar sen inson bo`lsang, xalq g`am –tashvishi bilan birga bo`l, yo`qsa seni odam deb atab bo`lmaydi. Chunki, ushbu satrlar davrimizning shoirga, har bir vatandoshimizning faoliyat mezoniga aylanmog`i lozim. Haqiqiy inson faqat o`zinigina emas atrofidagi insonlar haqida qayg`urganligi sababli ham boshqa jonzotlardan ajralib turadi. Zero, Inson bu olamning gultoji ekan doim odamiyligi, iymoni, aql- zakovati bilan boshqa jonzotlardan farq qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Sab`ayi sayyor. -T: G`.G`ulom nomidagi NMIU, 2006. 20-bob. 154-bet.
2. Alisher Navoiy. Sab`ayi sayyor. (nasriy bayoni bilan). Tahrir hay`ati: A. Qayumov va boshq. -T: Adabiyot va san`at, 1991. 16-bob.
3. Alisher Navoiy. Navodir ush-Shabob. -T: G`.G`ulom nomidagi NMIU, 2006.
4. Alisher Navoiy. Xazoyin ul- maoniy. G`aroyib us-sig`ar. -T: Fan. 1989
5. Alisher Navoiy. Favoid ul-Kibar. 1-qism. -T: G`.G`ulom nomidagi NMIU, 2006.
6. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. -T: Fan. 1991.